

Het psalmenboek

in de serie 'Jou zal ik zingen' (zomervieringen)

Waar het over gaat

Een viering over het Psalmenboek: dat is makkelijker gezegd dan gedaan. Want er zijn zoveel Psalmen in soorten en maten, in uiteenlopende genres en verschillende collecties. Vaak geeft de tekst van de psalm zelf een bedoeling aan: *sjier*— een lied met kracht van geest; *miktaam*—een lied met een verborgen strekking; *tefilah*—een gebed. En in de theologie wordt wel onderscheid gemaakt tussen smeekpsalmen, dank- en lofpsalmen, boetepsalmen, pelgrimspsalmen, koningspsalmen, vloekpsalmen en ga zo maar door. Zoveel theologen, zoveel onderscheidingen.

Het Nederlandse woord 'psalm' is afgeleid van het Griekse *psalmos*: een lied dat gezongen wordt bij een snaarinstrument. Maar in de Hebreeuwse bijbel heten de psalmen *Tehilim*: lofliederen. Psalmen zijn liederen uit het leven en de liturgie van het Joodse volk door de eeuwen heen. Poëzie van wereldklasse is het, gedicht grofweg tussen 900 en 300 voor Christus en in de eeuwen daarna bewerkt en gebundeld. Dramatische en visionaire poëzie van mensen die bleven geloven, tegen alle verdrukking en verbijstering in.

Deze poëzie is eindeloos vertaald en hertaald. Ons Liedboek voor de Kerken bevat nog steeds berijmingen van alle 150 psalmen. Een prachtige psalmenvertaling is daarna gemaakt door Ida Gerhardt en Marie van der Zeyde. En ondanks alle kritiek op de NBV behoort het psalmenboek tot het beste wat deze Nieuwe Bijbelvertaling te bieden heeft. Luister straks maar naar de liedschrijver, zanger en dichter Huub van der Lubbe die een eigen compositie maakte op de letterlijke tekst van Psalm 55.

Huub Oosterhuis voltooide vorig jaar zijn vrije bewerking van de Psalmen. De verschijning van zijn *150 psalmen vrij* was aanleiding om te kiezen voor een kleine zomerserie over het Psalmenboek.

Maar de 150 psalmen vrij van Oosterhuis staan dus niet op zichzelf. Ook iemand als de Nederlandse Amerikaan Lloyd Haft hertaalde alle Hebreeuwse psalmen in een vrije bewerking.

In deze viering zullen we luisteren naar Psalm 25 in een verrassende tweespraak van Huub Oosterhuis en Lloyd Haft.

De Hebreeuwse psalmen worden telkens weer opnieuw vertaald. Maar er verschijnen ook gloednieuwe psalmen, van dichters soms die *niet of niet meer of het even niet meer* geloven maar toch blijven roepen. Een aangrijpend voorbeeld is het gedicht Psalm 4631 van Hester Knibbe, dat we bij wijze van Kyrie lezen. Psalm 4631: de titel is een zinspeling op het nummer van het graf van haar kind.

En wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren— In deze viering klinkt ook het beroemde gedicht *De moeder de vrouw* van Martinus Nijhoff over de brug bij Bommel. Over dit gedicht legde Rutger Kopland een ander, eigen gedicht dat bijna naadloos aansluit en waarin de echo van die psalmen nog doorklinkt. Of is het toch meer dan een echo? Hoe dan ook: deze dichter die niet meer gelooft, roept God om hulp en ter verantwoording. Het laat precies zien in welk spanningsveld de psalmen staan — niet alleen die van nu maar ook die van 3000 jaar geleden.

“Stugge, mateloze teksten zijn het. Vol afgrond en zevende hemel.

‘Niets zal mij ontbreken — laat het zo blijven, dit geluk.’

Maar ook: ‘waarom heb jij mij verlaten?’”

Aldus Huub Oosterhuis in het ten geleide van zijn *150 psalmen vrij*.

Vandaag scharen wij ons in een gemeenschap van dichters: dichters van stugge, mateloze teksten, dichters die krachtig vasthielden en bleven hopen, dichters ook die hun geloof verloren en toch bleven roepen tegen hun afwezige God. Deze gemeenschap is vandaag onze gemeenschap der heiligen.

Teksten gebruikt bij deze dienst

Psalm 4631

In mijn nood roep ik
niet en tot niemand, ik zwijg. Wie na zoveel
zand erover nog leeft, heeft het schreeuwen

verleerd. Laat de eik maar kreunen
en klagen om blad dat voortijdig
te gronde, de tak van zijn stam

afgerukt, laat mij woordeloos
staan in zijn schaduw. Laat

mijn zwijgen niet klein en gebukt
zijn maar waardig hoog
en breed als de kroon van de boom

nu zijn wortels en stilte zich
hechten aan hem en alle gebed
wordt gesmoord in de aarde.

uit: Verstoorde grond (2002) Hester Knibbe

Psalm 55

Voor de koorleider. Bij snarenspeel. Een kunstig lied van David.

Luister, God, naar mijn gebed,
verberg u niet als ik om hulp smeek,
sla acht op mij en geef mij antwoord.
Klagend loop ik rond, radeloos
door het schreeuwen van de vijand
en het tieren van de goddelozen,
want zij storten onheil over mij uit
en bestoken mij met hun woede.

Mijn hart krimpt in mijn binnenste,
doodsangst heeft mij bevangen,
vrees en beven grijpen mij aan,
ik huiver over heel mijn lichaam.

Had ik maar vleugels als een duif,
ik zou opvliegen en neerstrijken,
ver, ver weg zou ik vluchten,
overnachten in de woestijn,
haastig beschutting zoeken
tegen de vlagen van de stormwind.

Splijt hun tong, Heer, verwar hun spraak,
want in de stad zie ik geweld en strijd,
dag en nacht gaan die rond op haar muren.
In het hart van de stad heerst onheil en leed,
in het hart van de stad heerst ramspoed,
het plein is in de greep van terreur en bedrog.

Zou een vijand mij grieven, ik zou het verdragen,
zou hij mij haten en zich tegen mij keren,
ik zou me voor hem verschuilen.
Maar jij die dacht en deed als ik,
mijn hartsvriend, mijn vertrouwde!
Wat genoten wij als wij samen waren
bij het feestgedrang in Gods huis.

Laat de dood hen onverhoeds treffen,
laat hen levend neerdalen in het dodenrijk,
want bij hen huist het kwaad,
het heerst in hun hart.

En ik? Ik roep tot God,
de HEER zal mij redden.
In de avond, in de morgen, in de middag
klaag ik en zucht ik,
en hij hoort mijn stem.

Hij zal mij verlossen en in veiligheid brengen,
mijn vijanden zal hij afweren,
al zijn ze met velen tegen mij.
God hoort mij en vernedert hen.
Hij troont van voor onze dagen,
in hem is geen verandering,
maar zij hebben voor hem geen ontzag.

Zo iemand verraadt zijn vrienden
en verbreekt de broederband.
Zijn mond is glad als boter,
maar vijandig is zijn hart,
zijn woorden, zachter dan olie,
zijn een getrokken dolk.

Leg uw last op de HEER
en hij zal u steunen,
nooit zal hij dulden
dat een rechtvaardige ten val komt.

Maar hen, God, doet u neerdalen
in de kuil der ontbinding.
Die mannen van bloed en bedrog -
zij zullen hun leven niet half voltooien,
maar ik, ik vestig mijn hoop op u.

Nieuwe Bijbel Vertaling

Psalm 25

Naar U, Levende,
klimt mijn ziel.

U vertrouw ik:
dat Gij zijt.

U verlang ik
ooit te zien.

Door de nacht heen
zien uw ogen

mij.

Van mijn ellende
keer U niet af.

Mijn vertrouwen
beschaam het niet.

Op u wachtte ik
levenslang.

Elke dag weer
zoeken mijn ogen

jou.

Laat je nu vinden
liefde.

Keer je niet af.

Uit: 150 psalmen vrij Huub Oosterhuis (2011)

Naar psalm 25

Naar wie anders
is mijn ziel op weg?

Langs vallen:
langs alles.

Aan wie zult u wijzen
de weg die ik ga
zo niet aan mij?

Wie zal mij zien gaan
zo niet u?

Zie mij niet in herinnering,
zie in mijn gezicht
meer dan de groeven van vroeger -

oud verdriet verlengd -
zie mij. Want ik zie nog niet
uw ogen tegenover mij.

Voor wie u zoekt
leidt ieder pad naar u.

Waar zult u mij leiden? -

hier, in het volle lichaam van mijn vrees,
hier zult u vertoeven.

Hier zal ik beërven
vrede, die mijn jonge leden
bevend vermoedden. Uw geheim aan mij
is dat u in mijn vrees zult zijn.

Uit: de Psalmen in de bewerking van Lloyd Haft
(2003)

De moeder de vrouw

Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden,
worden weer burens. Een minuut of tien
dat ik daar lag, in 't gras, mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap wijd en zijd -
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen dat mijn oren klonken.

Het was een vrouw. Het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,
en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal u bewaren.

Uit: Nieuwe gedichten (1934) Martinus Nijhoff

De moeder het water

Ik ging naar moeder om haar terug te zien.
Ik zag een vreemde vrouw. Haar blik was wijd
en leeg, als keek zij naar de verre overzijde
van een water, niet naar mij. Ik dacht: misschien

-toen ik daar stond op het gazon, pilsje gedronken
in de kantine van het verpleeghuis, de tijd
ging langzaam in die godvergeten eenzaamheid-
misschien zou het goed zijn als nu psalmen klonken.

Het was mijn moeder, het lijfje dat daar roer-
loos stond in 't gras, alleen haar dunne haren
bewogen nog een beetje in de wind, als voer

zij over stille wateren naar een oneindig daar en
later, haar God. Er is geen God, maar ik bezwoer
Hem zijn belofte na te komen, haar te bewaren.

Uit: Tot het ons loslaat (1997) Rutger Kopland

Overweging

“Laat | mijn zwijgen niet klein en gebukt |
zijn maar waardig hoog | en breed als de kroon van de boom”

Is dat mogelijk: kan zelfs ons zwijgen verzet aantekenen?

In het gedicht Psalm 4631 staat een vrouw bij het graf van haar kind, maar ze weet dat haar aanklacht geen adres meer heeft. En tegelijk is zij ook de eik die kreunt en wier “wortels en stilte zich | hechten aan hem”. De vrouw bidt niet meer, maar het is de eik die kreunt en bidt – “en alle gebed wordt gesmoord in de aarde”.

En toch: het is een zwijgen dat het uitroept, van het gedicht gaat een schreeuwende stilte uit. Op de een of andere manier, in alle gesmoordheid, doet het me denken aan de geluidloze schreeuw op het schilderij van Edvard Munch. Op de een of andere manier kan dit gedicht daarom voor mij als een Kyrië klinken. Want zelfs in dit niet-roepen of in dit niet-meer-roepen of in dit niet-meer-kunnen-roepen, zelfs in dit verleerde schreeuwen, in het waardig-hoge zwijgen klinkt een onverzettelijkheid door die maakt dat het geen klagen is dat we hier horen, maar een áán-klagen.

Dit gedicht is een aanklacht: een aanklacht tegen het bestaande, een aanklacht tegen de dood, een aanklacht tegen het onrecht dat geliefden wegneemt nog voor ze tot bloei zijn gekomen. Deze moeder is niet door een of ander noodlot getroffen, maar haar is groot onrecht aangedaan en ze zwijgt het uit.

Op een hele andere manier klinkt diezelfde “godvergeten eenzaamheid” door in het gedicht van Kopland: “misschien zou het goed zijn als nu psalmen klonken”. Maar die psalmen komen niet tot klinken — en toch. En toch is ergens een echo hoorbaar van die andere moeder, alleen aan dek, bij ‘t roer: “Prijs God, zong zij, zijn hand zal u bewaren.” De echo komt van ver. Want het is niet de echo van de psalmen zelf, maar het is de echo van het gedicht van Nijhoff dat op zijn beurt de echo van de psalmen tot klinken brengt. Zo iets als een echo van de echo van de psalmen. En toch: zelfs in die indirecte echo komt hetzelfde verzet tot klinken als in het gedicht van Hester Knibbe. “Er is geen God, maar ik bezwoer | Hem zijn belofte na te komen, haar te bewaren.”

Luister, God, naar mijn gebed,
verberg u niet als ik om hulp smeek,
sla acht op mij en geef mij antwoord.

Deze openingswoorden van Psalm 55 voegen zich – ondanks het tijdsverschil – bijna naadloos naast de

gedichten van Knibbe en Kopland. Dezelfde vertwijfeling, dezelfde wanhoop krijgt hier stem. Je zou de psalm zo kunnen lezen, dat de psalmist zich zelf tegen beter weten in moed inspreekt. Bijbelse psalmen kunnen soms afstoten, omdat ze een robuuste zekerheid lijken te verwoorden die zelfs kan doorslaan in een triomfalistische overwinningroes. Gedichten als de psalm van Knibbe en de psalmen-echo van Kopland kunnen helpen om door die robuustheid en dat triomfalisme heen te luisteren. Het is dezelfde aanklacht die wordt verwoord, dezelfde wanhoop die wordt uitgeschreeuwd, hetzelfde onrecht dat wordt aangeklaagd. Het verschil is misschien dat de Bijbelse psalmist leeft in een vanzelfsprekend universum van goden en machten, terwijl voor ons het geloof in God zijn vanzelfsprekendheid juist verloren heeft. Maar wie de psalmen goed leest, ontdekt dat de Bijbelse psalmen weliswaar in een ander taalveld geschreven zijn, maar dat ze dezelfde vertwijfeling kennen, dat ze dezelfde verbijstering verwoorden en dezelfde lof zingen.

“Naar wie anders | is mijn ziel op weg?” – vraagt de Psalm 25 van Lloyd Haft.

“Naar U, Levende, | klimt mijn ziel.” – antwoordt de Psalm 25 van Huub Oosterhuis.

We hebben taal nodig die ons boven onszelf uittilt.

We kennen allemaal situaties waarin het heilzaam is om boven jezelf uit te spreken. Wie een ander zegent, moet in de zegenbede niet ‘misschien’ zeggen of achter de zegenbede een vraagteken plaatsen. En wie de lof zingt, moet niet denken dat het nodig is om die te onderbouwen of uit te leggen. Soms moet je een uitroepeten zetten.

Tegelijk vind ik het vraagteken van Lloyd Haft heilzaam: niet omdat hij daarmee een vraag stelt waarop een sluitend antwoord nodig is, maar omdat dat vraagteken ruimte schept voor God, die ons verstand te boven gaat en daarmee ook ruimte laat voor een zoeken, dat tast en twijfelt. Omdat het een écht zoeken is.

Psalmen, zowel de oeroude als de gloednieuwe, zijn pogingen om diepe, ingrijpende levenservaringen van mensen onder woorden te brengen die ze zelf nauwelijks bevatten. Niet alle taal is daarvoor geschikt. Taal waarmee wij proberen de werkelijkheid om ons heen te begrijpen of te gebruiken, zal nooit zo’n ingrijpende levenservaring kunnen verwoorden. Wij hebben juist de taal van poëzie — en ook van muziek en beeldende kunst — nodig, om uitdrukking te geven aan wie we werkelijk zijn. Want alleen door symbolische taal kunnen wij een verbinding leggen tussen onszelf en de werkelijkheid die wij soms ervaren en die ons altijd te boven gaat.

Juist in die situaties van nood, van wanhoop, van onrecht en verwarring — maar ook in die situaties van onuitsprekelijke vreugde, dankbaarheid of diep geluk is het van belang dat God onze stem hoort. Want Hij heeft ons gemaakt – wij niet hem.

Of met de woorden zoals we die zongen van Psalm 139:

“Achter mij zijt Ge en voor mij uit.
Gij legt uw handen op mij. —
Dit is wat ik niet kan begrijpen,
niet denken, dit gaat mij te boven.”

Halleluja!